

УДК 911.3:745/749(477.86)

Іван Вах

кандидат географічних наук,
доцент кафедри
декоративно-прикладного
мистецтва
КІПДМ ЛНАМ

Комплекс народних художніх промислів як об'єкт суспільно-географічної науки: структура, зв'язки та роль у стратегії регіонального розвитку

Анотація. У статті досліджується комплекс народних художніх промислів (КНХП) Галицької Гуцульщини як об'єкт суспільно-географічної науки. Характеризуються виробничо-територіальні комплекси як складові частини системи господарства, що розкривають зв'язки, елементи й відношення системи та виступають основою їхнього функціонування.

Ключові слова. Виробничо-територіальні комплекси, комплекс народних художніх промислів, Галицька Гуцульщина, народні художні промисли, мистецтво, функціональна структура, галузева структура.

У сучасних умовах зростає роль регіонів у соціально-економічному житті держави. Реалізація політики, яка б забезпечувала підвищення якості життя населення Галицької Гуцульщини, зростання рівня соціально-економічного розвитку краю, є неможливою без комплексу народних художніх промислів (КНХП). У цих умовах головним є питання відродження КНХП як об'єкта суспільно-географічної науки, структури, зв'язків та ролі у стратегії розвитку регіону.

Дослідженню виробничо-територіальних комплексів, зокрема їх структури, присвячено чимало праць відомих учених: Ф. Д. Заставного (1993, 1999), Я. І. Жупанського (1980), С.І. Іщука (1992, 2000, 2002, 2005), В. В. Кістанова (1981, 1993, 2005), В. П. Нагірної (1988, 2000), М. М. Паламарчука (1974, 1980, 1985), М. Д. Пістуна (1985, 1987), К. О. Ташука (1972, 1970) А. Т. Хрущова (1980), О. І.

Шаблія (1993, 2001, 2003), І. С. Ваха (2005, 2009, 2010, 2011) та ін.

Разом з тим, ще не достатньо вивчено місце та роль комплексу народних художніх промислів як об'єкта суспільно-географічної науки. Особливо слід зупинитися на таких міжгалузевих утвореннях, як народні художні промисли. Вони охоплюють багато галузей виробництва, мають доволі різноманітні рівні розвитку та структуру. Яскравим прикладом цього є географія народних художніх промислів, що здавна розвинулася на Гуцульщині.

Мета роботи — дослідити роль комплексу народних художніх промислів у регіональному розвитку Галицької Гуцульщини.

Народні художні промисли (НХП) — одна із форм народної творчості, що організована у виробництво творів декоративно-вжиткового мистецтва, які призначені для реалізації.

Найвідоміші на території України та за її межами НХП Галицької Гуцульщини. До 1960 р. вони були зосереджені в кооперативних артілях, а згодом реорганізовані в державні фабрики художніх виробів. Багато з них від 1968 р. увійшли у виробничо-художні об'єднання. Сьогодні НХП розвиваються на основі поєднання кращих традицій народної творчості із сучасними здобутками декоративно-вжиткового мистецтва, збагачуються новими видами, формами, сюжетами, беруть активну участь у задоволенні матеріальних, духовних і естетичних запитів народу.

Варто наголосити, що виробничо-територіальні комплекси, до яких віднесено КНХП, є системними утвореннями. Під комплексом народних художніх промислів (КНХП) розуміється історично сформоване складноструктурізоване утворення, що займається заготівлею та переробкою сировини, виробництвом виробів художніх промислів, маркетинговою та збутовою діяльністю.

Загалом у структурі комплексу виділяються галузі та виробництва різного значення, перш за все, головні галузі, що зумовлюють економічний профіль території, спеціалізацію її господарства та виробляють продукцію як для внутрішніх потреб, так і для інших територій. Основою для утворення виробничих поєднань є базисні галузі, у яких видобувається та виробляється сировина для наступної переробки. Навколо головного виробничого процесу виникають супутні галузі,

що раціонально використовують відходи виробництва, а їхня продукція задовольняє місцеві потреби та вивозиться в інші регіони. Матеріали та вироби, що необхідні для виробництва певної продукції, постачають допоміжні галузі, а обслуговуючі задовольняють потреби всіх інших виробництв на території. Завершують комплекс місцеві галузі, що виготовляють продукцію для місцевого споживання на перших порах свого розвитку. Вони виникають незалежно від спеціалізації регіону, впливають на них через зростання населення та місцевого господарства [1].

Організація виробництва на території становить собою просторове узгодження різних галузей і виробництв з одночасним їх просторово-територіальним поєднанням. Ця система вимагає раціонального використання природних, матеріальних і трудових ресурсів, а також економії витрат на ліквідацію нерівномірності розміщення джерел сировини, місць виробництва та споживання продукції. Основними ланками цієї системи є виробничо-територіальні комплекси (ВТК) різних типів і рангів, що є основою територіальної структури та організації виробництва [2].

ВТК як складові частини системи господарства характеризуються певною структурою, що розкриває найістотніші елементи, зв'язки, відношення системи та виступає основою їхнього функціонування. Структура виробництва розглядається в галузевому (покомпонентному), територіальному та функціональному аспектах. Це дає можливість розкрити їхню внутрішню будову та роль у процесі розвитку виробництва на території. Цим визначається "триєдність" структури комплексу як системи. Галузева структура включає підсистеми, а саме: галузі виробництва та соціальної сфери (промисловість, сільське господарство, будівельну індустрію, транспорт, інфраструктуру, споживання), тобто має набір компонентів як галузевий професіональний поділ праці. Між ними переважають зв'язки за сировиною і матеріалами, продукцією та послугами.

Далі йде функціональна структура, що має три аспекти. Функціонально-галузевий аспект розглядає галузі як головні, супутні, додаткові, базисні, допоміжні, обслуговуючі, місцеві. Ці галузі функціонування мають виробничі, основні виробничі, обслуговуючі зв'язки. Функціонально-організаційний аспект є регулятором системи та об'єднує відомства, починаючи

від загальнодержавних до місцевих, що пов'язані зв'язками управління. Функціонально-територіальний аспект охоплює точки функціонування (пункти, підприємства, центри, вузли), що пов'язані виробничо-територіальними зв'язками. Територіальна структура як підсистема має територіальні поєднання (територіальний поділ праці), зокрема економічні регіони, зони, ареали, вузли, центри, пункти, що пов'язані виробничо-територіальними зв'язками.

Отже, галузева (покомпонентна) структура є вкрай різноманітною. Комплекси мають різні ступені розвитку, спеціалізацію та поєднання виробництв. Для всіх них властива головна риса — спеціалізація основних галузей господарства у складі більшого виробничо-територіального утворення. У галузевій структурі виділяються компоненти виробництва та території. Це галузі виробництва, інфраструктури, споживання, а також міжгалузеві утворення, що поєднують у собі окремі риси відповідних галузей виробництва, що сформувалися завдяки специфічним умовам території, зокрема її розвитку та формуванню комплексу. Класичним прикладом може бути таке міжгалузеве утворення, як система народних художніх промислів Галицької Гуцульщини. Усі ці компоненти поєднанні між собою зв'язками (рис.1).

У кожному виробничо-територіальному комплексі, незалежно від рангу та ступеня його завершеності, формуються групи виробництв і галузей, що виконують певні функції. Отже, функціональна структура комплексу — це виділення в матеріальному виробництві даної території таких груп виробництв, яким властиві специфічні комплексоутворюючі функції та взаємозв'язки між окремими виробництвами, а також певна роль у територіальній спеціалізації та зв'язках з іншими комплексами.

Територіальна структура комплексу характеризується різними формами організації виробництва на території, що створилися на основі внутрітериторіальної диференціації природних умов і ресурсів, через галузевий та територіальний поділ праці, ринку попиту та пропозицій.

Складовими чинниками, що формують певні типи комплексів, є первинні виробництва-підприємства, підприємці, заклади інфраструктури. З точки зору територіального розподілу,

первинні виробництва формують такі територіальні утворення, як об'єкт і пункт.

Пункт — це територія, де на підставі єдності транспортно-географічного положення розміщено один або кілька закладів, що не пов'язані між собою технологічно та не створюють додатковий економічний ефект від такого розташування.

Пункт, у якому розташовано кілька закладів, має об'єктивні можливості росту, розширення зв'язків між виробництвами та переростання у центр, який розуміється як група об'єднаних закладів, що знаходяться в одному населеному пункті, поряд з яким немає інших виробничих пунктів, що кооперуються з ним за виробничими функціями.

Далі йде виробничий куш, що розуміється як виробничо-територіальне поєднання однорідних закладів у кількох пунктах. Ці пункти не пов'язані виробничо між собою.

Основною ланкою територіальної організації виробництва вважається вузол. Територія вузла обмежується кількома порівняно близько розташованими центрами, пунктами та оточуючою територією. Отже, виробничий вузол — це поєднання закладів на певній території, об'єднаних спільністю розв'язання виробничих завдань шляхом спеціалізації та комплексності, що здійснюється через виробничі зв'язки між провідними та обслуговуючими виробництвами на базі єдності транспортної мережі, енергетичної бази та системи поселень [3].

Контури і межі виробничо-територіального комплексу визначаються економічними пунктами головних спеціалізованих галузей та виробництв і коригуються розміщенням базисних підприємств. Вважається, що положення комплексу найкраще обґрунтовуються тоді, коли за основу прийнято виробничі та виробничо-технологічні зв'язки, напрями яких фіксують конфігурацію виробничого комплексу разом із системою обслуговування [4].

Особливе місце в структурі комплексу відіграють поєднання різних виробництв, що спеціалізуються на виробництві специфічної продукції, яка пов'язана з особливостями формування місцевих промислів. Історична ізольованість території, замкнений внутрітериторіальний розподіл продукції зумовили розвиток народних виробів, прикрашених різьбою, інкрустацією, вишивкою. Із часом таке оздоблення перетворилося

в художні промисли, виникла галузь виробництва — народні художні промисли, що об'єднує низку виробництв, пов'язаних із переробкою дерева та оздобленням виробів із нього (різьба по дереву, бондарство, виробництво музичних інструментів тощо). Ряд промислів пов'язано з розвитком тваринництва, зокрема вівчарством та скотарством, — це кушнірство, шевство, ткацтво, ліжникарство, виробництво сукна. Окремо виділяється художнє вишивання, розпис писанок. Здавна розвинулися художня кераміка, художня обробка металу, художні вироби із сиру та ін. [5, с.162-163].

Отже, народні художні промисли (НХП) — це одна із форм народного мистецтва, що виготовляє художньо оформлені предмети побуту, одягу, прикраси, вироби декоративно-вжиткового мистецтва, які призначені для реалізації.

Виробничо-територіальні комплекси, до яких віднесено КНХП Галицької Гуцульщини, є системними утвореннями.

Просторове узгодження галузей і виробництв НХП з одночасним їх просторово-територіальним поєднанням становить організацію виробництва на території краю. Така система вимагає раціонального використання природних, матеріальних і трудових ресурсів, а також економії витрат на ліквідацію нерівномірності розміщення джерел сировини, місць виробництва та споживання продукції. Складовими частинами, основними ланками цієї системи є виробничо-територіальні комплекси різних типів і рангів, що є основою територіальної структури та організації виробництва.

1. Жупанський Я. І. Соціально-економічна картографія: підручник для студентів географічних, топографо-геодезичних, економічних спеціальностей ВУЗів. — 2-ге вид. / Я. І. Жупанський, П. О. Сухий. — Тернопіль: Астон, 1997. — 274 с.
2. Іщук С.І. Географія промислових комплексів / С.І. Іщук. — К.: Віпо, 1993. — 440 с.
3. Заставний Ф. Д. Географія України: [у 2 кн] / Ф. Д. Заставний. — Львів: Світ, 1994. — 472 с.
4. Никольский И. В. Роль отраслей хозяйства в формировании районных производственных комплексов // Вестн. МГУ, География. — 1970. — № 2. — С.100—106.

5. Вах І. С. Особливості структури територіальних угруповань основних виробництв і місцевих поєднань / І. С. Вах, Я. І. Жупанський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. — Вінниця, 2007. — Вип. 13. — С. 162—165.

ANNOTATION

Ivan Vakh. Complex of Folk Artistic Handicrafts as the Object of Social and Geographical Sciences: Structure, Ties and Role in the Strategy of the Regional Development. The article is about the complex of folk artistic handicrafts of Halych Hutsulshchyna as the object of social and geographical sciences, and industrial and territorial complexes, including the complex of folk artistic handicrafts of Halych Hutsulshchyna, are entity systems.

Key words. Industrial and territorial complexes, complex of folk artistic handicrafts, Halych Hutsulshchyna, folk artistic handicrafts, art, functional structure, industrial structure.

АННОТАЦИЯ

Иван Вах. Комплекс народных художественных промыслов как объект общественно-географической науки: структура, связи и роль в стратегии регионального развития. В статье исследуется комплекс народных художественных промыслов Галицкой Гуцульщины как объект общественно-географической науки. Характеризуются производственно-территориальные комплексы как составляющие части, раскрываются связи, элементы и отношения, а также выступают основой их функционирования.

Ключевые слова. Производственно-территориальные комплексы, комплекс народных художественных промыслов, Галицкая Гуцульщина, народные художественные промыслы, искусство, функциональная структура, отраслевая структура.